

Magdalena Dąbrowska*

O ZAPOMNIANYM ŹRÓDLE DO STUDIÓW NAD TWÓRCZOŚCIĄ ROSYJSKICH PISAREK DOBY OŚWIECENIA (REKONSTRUKCJA ZAMYŚLU I ETAPÓW PRACY NAD PIERWSZYM W ROSJI SŁOWNIKIEM KOBIET PIÓRA)

W czasopiśmie „Russkij archiw” w 1865 roku ukazał się podpisany przez Nikołaja Kniżkina *Słownik pisarek rosyjskich. 1759–1859*¹, stanowiący uzupełnienie *Wykazu pisarek rosyjskich (1759–1857)*, zamieszczonego przez tego samego autora w gazecie „Mołwa” w 1857 roku². Notki o ponad 300 kobietach pióra, które złożyły się na pracę z 1857 roku, rozrosły się w publikacji z 1865 roku do haseł — nieraz bardzo rozbudowanych — o dwukrotnie większej liczbie twórczyń. W przedmowie do słownika autor przytoczył słowo wstępne do wcześniejszej pracy, w którym wskazywał na pilną potrzebę zapoznania czytelników z dorobkiem pisarek rosyjskich czasów minionych i współczesnych. Przedmowa zdaje się sugerować, że działania w tym kierunku nie były dotychczas podejmowane, a przynajmniej nie były prowadzone na taką skalę. Z tego mylnego przekonania wyprowadza czytelników jednak tekst główny pracy, czyli poszczególne hasła słownikowe, często kończące się słowami „o niej Makarow w Dam. żurn. 1830, cz. 29, s. 97” (jak w notce o Annie Wieliaszewej-Wołyncewej) czy po prostu „o niej w Damsk. ż. 1830, cz. 29, s. 145” (w notce o Pelagii Wieliaszewej-Wołyncewej)³. Chodzi o *Materiały do historii rosyjskich kobiet-autorów* Michaiła Makarowa, publikowane w latach 30. XIX wieku w wydawanym przez Piotra Szalikowa

* Magdalena Dąbrowska — dr hab., prof. UW, Zakład Historii Literatury Rosyjskiej, Instytut Rusycystyki, Wydział Lingwistyki Stosowanej, Uniwersytet Warszawski, ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa.

¹ Н. Книжкин [właśc. Н.Н. Голицын], *Словарь русских писательниц. 1759–1859*, „Русский архив” 1865, № 12, s. 1391–1481.

² [Н.Н. Голицын], *Список русским писательницам (1759–1857)*, „Мо́лва” 1857, №№ 28–30, 32–35.

³ Н. Книжкин [właśc. Н.Н. Голицын], *Словарь русских писательниц...*, s. 1404.

piśmie „Damskiy żurnal”⁴. To one właśnie — wraz z *Katalogiem bibliograficznym rosyjskich pisarek* Stiepana Russowa z 1826 roku⁵ — należą do pierwszych prób stworzenia całościowego opracowania na temat działalności literackiej kobiet rosyjskich i to je zapewne miał na myśli autor *Słownika pisarek rosyjskich. 1759–1859*, kiedy pisał w przedmowie, że badacze tego zagadnienia są skazani wciąż na „wyluskiwanie” wiadomości ze „starych czasopism”⁶ (praca Russowa nie ukazała się w czasopiśmie i została pomyślana nie jako słownik biograficzny, ale jako znacznie skromniejszy „katalog bibliograficzny”, co autor specjalnie podkreślał w przedmowie do niej⁷).

Odtworzenie dziejów powstania Makarowowskich *Materiałów do historii rosyjskich kobiet-autorów*, obejmujące także odpowiedź na pytania o ich autora i miejsce opublikowania oraz odbiór i znaczenie w badaniach historycznoliterackich, warto poprzedzić jeszcze dwiema uwagami, rzucającymi światło zarówno na to dzieło, jak i na pozostałe wymienione opracowania.

Po pierwsze więc, za początek działalności literackiej kobiet w Rosji Makarow i Russow uznają 1759 rok. Nie stoi w sprzeczności z tym rozpoczęcie przez Makarowa *Materiałów do historii rosyjskich kobiet-autorów* od notki o Sofii Aleksiejewnie, której działalność traktuje on jedynie jako epizod, nie zaś punkt wyjścia nowego zjawiska. Rok 1759 to data opublikowania w wydawanym przez Aleksandra Sumarokowa piśmie „Trudolubiwała pczela” wierszy (w tym głośnej *Elegii*) tradycyjnie przypisywanych jego córce, Jekatierinie Sumarokowej-Kniażninie. Obaj wymienieni badacze dążą w swoich pracach także do doprowadzenia zarysu dziejów pisarstwa kobiet do czasów współczesnych. Najlepiej udało się to autorowi podpisującemu się jako Nikołaj Knizkin, który swój *Słownik pisarek rosyjskich...* z 1765 roku doprowadził do 1859 roku⁸, czyniąc z niego publikację rocznicową (na 100-lecie obecności kobiet na scenie literackiej Rosji). Makarow zatrzymał się w *Materiałach do historii rosyjskich kobiet-autorów* na dorobku (już z pierwszej połowy XIX wieku) Warwary Kniażniny, Aleksandry Szalikowej, Jelizawiety Lichariowej, Marii Frejtag i Marii Moskwiny.

⁴ [М. Макаров], *Материалы для истории русских женщин-авторов*, „Дамский журнал” 1830, ч. 29, № 1, s. 1–5; № 2, s. 17–23; № 3, s. 33–35; № 7, s. 97–102; № 10, s. 145–151; № 13, s. 193–198; — ч. 30, № 15, s. 17–20; № 16, s. 32–39; № 17, s. 49–58; № 18, s. 65–76; № 19, s. 81–85; № 21, s. 113–121; № 25, s. 177–185; — ч. 31, № 27, s. 1–8; № 29, s. 33–44; № 30, s. 49–55; № 39, s. 193–201; — ч. 32, № 51/52, s. 113–120. Jw. 1833, ч. 44, № 51/52, s. 145–150.

⁵ [С.В. Руссов], *Библиографический каталог российским писательницам*, Санкт-Петербург 1826.

⁶ Н. Книжкин [właśc. Н.Н. Голицын], *Словарь русских писательниц...*, s. 1391.

⁷ [С.В. Руссов], *op. cit.*, s. nlb.

⁸ Ostatnią uwzględnioną pozycją jest wydany w Sankt Petersburgu w 1859 roku *Opis wojny między Rosją i Szwecją w Finlandii w latach 1741, 1742 i 1743* (Описание войны между Россиею и Швециею в Финляндии в 1741, 1742 и 1743 годах) Natalii Szpilewskiej.

Po drugie, *Katalog bibliograficzny pisarek rosyjskich* oraz *Materiały do historii rosyjskich kobiet-autorów* nie były jedynymi pracami na temat pisarstwa kobiet powstałymi w Rosji XIX wieku. Wśród pozycji słownikowych ważne miejsce zajął także *Słownik bibliograficzny pisarek rosyjskich* Nikołaja Golicyna, oddany do rąk czytelników w wydaniu książkowym w 1889 roku⁹, a wcześniej (w różniących się od siebie wersjach) zamieszczony w piśmie „Warszawskij dzienik” (1880–1881) oraz w aneksach do czasopisma „Żurnal Ministerstwa Narodnego Prosze-szczenia” (1888–1889). W przedmowie do wydania książkowego autor dokonał przeglądu opracowań z tego zakresu, wymieniając także opublikowany w gazecie „Moskowskij Gorogodskoj listok” w 1847 roku cykl artykułów Nikołaja Bilewicz *Rosyjskie pisarki XVIII i XIX wieku* oraz wspomniany *Wykaz pisarek rosyjskich (1759–1857)* z gazety „Mołwa” z 1857 roku. Jako twórcę tej ostatniej pracy (a co za tym idzie, również *Słownika pisarek rosyjskich. 1759–1859* z pisma „Russkij archiw” z 1865 roku) wskazał „podpisanego niżej”¹⁰, czyli samego siebie¹¹.

Te dwie uwagi — o początkach twórczości literackiej kobiet rosyjskich i naj-dawniejszych dziejach badań nad nią — można zamknąć następującymi słowami Golicyna: „pierwsza próba przeglądu działalności literackiej rosyjskich kobiet [...] pochodzi z tego okresu naszej [tj. rosyjskiej — M.D.] literatury, gdy praca literacka była udziałem tylko nielicznych kobiet, gdy wśród ludzi pióra były one wyjątkiem”¹². Ten stan rzeczy, zdaniem Golicyna, spowodował, że wymagania czytelników i krytyków literackich wobec kobiet pióra były niewygórowane czy też nawet w ogóle nie istniały, gdyż z góry zakładano, iż zasługują one wyłącznie na pochwały. Jak nietrudno się domyślić, w pochwałach tych więcej było kurtu-azji niż rzeczywistej pozytywnej oceny.

Zamieszczenie *Materiałów do historii rosyjskich kobiet-autorów* w czasopiśmie „Damskij żurnal” należy łączyć z profilem tego pisma, skierowanego do kobiet i po-ruszającego związane z nimi tematy. Wydawany przez Szalikowa w latach 1823–1833 „Damskij żurnal” zapisał się w dziejach rosyjskich wydawnictw periodycznych dla kobiet jako ogniwo zamykające jego początkowy okres, zainicjowany w 1779 roku przez czasopismo Nikołaja Nowikowa „Modnoje jeżemiesiacznoje izdanie, ile Biblioteka dla damskiego tualieta”. Współpraca Piotra Szalikowa (1768?–1853)¹³

⁹ Н.Н. Голицын, *Библиографический словарь русских писательниц*, Санкт-Петербург 1889.

¹⁰ Н.Н. Голицын, *Предисловие*, do: *idem*, *Библиографический словарь...*, s. IV.

¹¹ Zob. И.М. Кауфман, *Русские биографические и биобиблиографические словари*, Москва 1955, s. 316–317.

¹² Н.Н. Голицын, *Предисловие*, s. III.

¹³ Zob. Н.И. Михайлова, Шаликов Петр Иванович, w: *Русские писатели. XIX век. Биобиблиографический словарь. В двух частях*, ред. П.А. Николаев, ч. 2, Москва 1996, s. 407–408.

i Michaiła Makarowa (1785–1847)¹⁴ nie objęła jednak tylko tego tytułu. W 1804 roku, wraz z Siergiejem Kriukowem i Iwanem Smirnowem, wydawali oni „Журнал для милых”. Bądź jednego, bądź drugiego bierze się pod uwagę w dociekaniach na temat wydawcy czasopisma (*nomen omen*) „Дамский журнал” z 1806 roku (pogląd Solomona Sztrajcha, że „Дамский журнал” z lat 1823–1833 stanowił ze strony Szalikowa próbę „reaktywacji” tego z roku 1806¹⁵, nie znajduje potwierdzenia, podobnie jak przypisywanie założenia tego ostatniego Makarowowi przez bibliografa Nikołaja Lisowskiego¹⁶). Makarowowskie „materiały” były najobszerniejszą publikacją o pisarstwie kobiet (i w ogóle najobszerniejszą publikacją) w periodyku Szalikowa.

Przegląd zawartości czasopisma „Дамский журнал” — zarówno z całego 10-lecia, jak też pozycji i numerów „sąsiadujących” z pracą Makarowa — pozwala wyodrębnić cztery główne grupy tekstów korespondujących z nią tematycznie. Pierwszą tworzą artykuły monograficzne o rodzimych autorkach, wśród których najważniejsze miejsce przypadło cyklowi *Cesarzowa Katarzyna Druga, rosyjska pisarka*, rzucającemu światło przede wszystkim na jej dramaturgię¹⁷. Hasło *Cesarzowa Katarzyna II* należy do najbardziej rozbudowanych w pracy Makarowa. Dwie następne grupy — szeroko reprezentowane nie tylko w czasopiśmie „Дамский журнал” — stanowią korespondencja wydawcy z autorkami i dotycząca ich korespondencja prowadzona przez inne osoby¹⁸ oraz recenzje ich dopiero co wydanych utworów¹⁹. I wreszcie ostatnia grupa, którą tworzą teksty wspomnieniowe (nekrologowe) o niedawno zmarłych literatkach. Taki charakter ma *Epitafium Anny Pietrowny Bunin* Dmitrija Chwostowa, opatrzone przypisem wydawcy pisma, w którym podał on datę śmierci poetki i wskazał na zamiar opublikowania jej biografii²⁰.

Jeśli spod pióra Russowa i Makarowa wyszły pierwsze opracowania twórczości rosyjskich kobiet, to pierwsze próby „ogarnięcia” całości rosyjskiego środowiska literackiego należały do Nikołaja Nowikowa jako autora *Próby słownika historycznego o pisarzach rosyjskich* (1772) i Nikołaja Karamzina jako

¹⁴ Zob. В.П. Степанов, Макаров Михаил Николаевич, w: *Русские писатели 1800–1917. Биографический словарь*, ред. П.А. Николаев, т. 3, Москва 1994, s. 468–470.

¹⁵ Zob. С. Жихарев, *Записки современника. Дневник студента. Дневник чиновника*, ред. С.Я. Штрайх, т. 1, Москва 1934, s. 449, przyp.

¹⁶ Zob. Н.Н. Лисовский, *Русская периодическая печать 1703–1894 гг. (Библиография и графические таблицы)*, Санкт-Петербург 1895, s. 11.

¹⁷ *Императрица Екатерина Вторая, российская писательница*, „Дамский журнал” 1833, ч. 41, № 1, s. 1–9; № 2, s. 17–24; № 3, s. 34–38; № 11, s. 161–166.

¹⁸ Zob. пр. В.И. Козлов, *Письма к К. П.И. Шаликову*, „Дамский журнал” 1830, ч. 30, № 14, s. 8–13; № 15, s. 27–30 (m.in. o Jekatierinie Puczkowej).

¹⁹ Zob. пр. О. Крюкова, *Донец. Повесть в стихах*, Москва 1833, рес. „Дамский журнал” 1833, ч. 42, № 24, s. 173–175; ч. 44, № 47, s. 109–110.

²⁰ [Д.] Хвостов, *Эпитафия Анне Петровне Буниной*, „Дамский журнал” 1830, ч. 29, № 4, s. 59.

twórcy *Panteonu autorów rosyjskich* (1800–1802). To właśnie te dwie prace stały się bezpośrednim źródłem, z którego czerpał Makarow. Bardziej przydatna okazała się dla niego *Próba słownika historycznego o pisarzach rosyjskich*, zawierająca notki o dziewięciu kobietach pióra, gdy tymczasem *Panteon autorów rosyjskich* rzucał światło tylko na jedną, Sofię Aleksiejewnę. Makarow nie ograniczał się do powtórzenia za poprzednikami informacji o poszczególnych pisarkach, starając się je rozwinąć, tzn. dopełnić i doprecyzować. Z prostym powtórzeniem opinii poprzednika mamy do czynienia właściwie tylko w notce o Sofii Aleksiejewnie. Aleksandra Rżewska, Jekatierina Daszkowa, Natalia Titowa, Jelizawieta Chieraskowa — to tylko niektóre autorki, w notkach o których Makarow odwołał się do Nowikowa. Wprowadzane przez niego uzupełnienia dotyczą najczęściej, jak w notce o trzeciej z nich, samych utworów. Odsyłacz do *Próby słownika historycznego o pisarzach rosyjskich* znajduje się w przypisie.

Makarow wykorzystuje dwa rodzaje przypisów, zawsze oznaczając je z pomocą gwiazdki: bibliograficzne i treściowe. Drugie z nich zawierały dodatkowe komentarze historycznoliterackie, w tym dotyczące biografii autorek. Praca Makarowa opiera się na danych bibliograficznych i biograficznych z wyeksponowanym materiałem anegdotycznym. Przypisy pierwszego typu odsyłają najczęściej do czasopism oraz almanachów jako miejsc publikacji utworów pisarek; zdarzają się także odsyłacze do wcześniejszych numerów czasopisma „Damskij żurnal”, zawierających materiały korespondujące tematycznie z notką o danej autorce. Ciekawy przykład połączenia przypisów bibliograficznych z treściowymi zawiera notka o jednej z siostr Swinin, Anastazji²¹.

²¹ Zob.: „Стихи Настасьи Петровны [Swinin — М.Д.] к Любезному уединению* [...] обратили на себя особенное внимание Творца Россияды [тj. М. Chieraskowa — М.Д.], и наш Патриарх-Поэт написал к стихотворнице следующее произведение: К любезному уединению. На... П... С... **: [...]”

Там Сюзы***, там Коринны,

Мой там Лицей, где Ты****. [...]

* Приятное и полезное [препровождение времени], часть VII, с. 392.

** Там же, ч. VIII, с. 49.

*** Новиков, как мы видели (Д.[амский] Ж[урнал] 1830, с. 100), придает имя Де-Ла-Сюзы Елисавете Херасковой, а сам Херасков придает его другой стихотворнице; кто из них справедливее, да судят сами читательницы!

**** Сии стихи, впрочем, как все знают, уже напечатанные, составляют однакож весьма приятную редкость и потому вероятно, что многие из читательниц, не знакомые уже с прошедшим, прочтут их с удовольствием. М” ([М. Макаров], *op. cit.*, „Дамский журнал” 1830, ч. 30, № 17, s. 56, 58). Dla zwiększenia czytelności oznaczenia dwóch ostatnich przypisów — w oryginale zaznaczonych „*” i „**” — zostały zmienione na „***” i „****” (w czasopiśmie Szalikowa znakowanie kolejności przypisów odbywa się w ramach strony, a nie całości tekstu). Przywołany fragment biogramu Chieraskowej brzmi:

Materiałami do historii rosyjskich kobiet-autorów Makarow odpowiadał na wezwanie Nowikowa wyrażone w przedmowie do *Próby słownika historycznego o pisarzach rosyjskich*, stworzonej, jak czytamy, pod wpływem „narodów Europy dokładających starań, aby zachować pamięć o swoich pisarzach”²², a pośrednio ustosunkowywał się również do artykułu Karamzina *Dlaczego w Rosji jest mało talentów autorskich?* (1802), sugerując — wbrew opinii jego autora, utyskującego na skromną liczebność środowiska literackiego w Rosji i tłumaczącego ten stan rzeczy niewysokim statusem społecznym pisarza, brakiem rodzimej tradycji literackiej, niskim poziomem wykształcenia społeczeństwa i przywiązaniem jego elit bardziej do francuszczyzny niż do języka rosyjskiego²³ — stwierdzenie, że krajowe środowisko literackie jest całkiem liczne.

W *Materiałach do historii rosyjskich kobiet-autorów* znalazły się notki o 65 twórczyniach, zawierające, wedle słów Golicyna, „niemało ciekawych wiadomości literackich”²⁴. Są wśród nich poetki, pisarki, publicystki, tłumaczki literatury pięknej oraz prac naukowych. Zgodnie z duchem epoki, wiele z nich łączyły różne sfery działalności pisarskiej, a uprawiając poezję czy prozę, sięgało po różnorodne formy wypowiedzi artystycznej. Makarowowskie „materiały” dają wyobrażenie również o męskiej części rosyjskiego środowiska literackiego — ojcach, mężach i braciach pisarek; redaktorach czasopism, w których publikowały; wydawcach ich dzieł, „ojcach” literackich i recenzentach. Nieprzypadkowo więc, opisując dwie generacje pisarek doby Katarzyny II, Dmitrij Mordowcew pierwszą z nich nazwał pokoleniem „uczennic Łomonosowa i Sumarokowa”, a drugą „uczennicami Dierżawina, Nowikowa i Fonwizina”²⁵. Świat literacki wciąż jeszcze postrzegany był raczej jako męski niż kobiecy, a zaistnienie w nim kobiety wiązało się częściej z opieką czy protekcją pisarza niż poziomem jej pisarstwa²⁶.

„Новиков [...] называет слог сочинений Херасковой чистым, текущим, особенными красотами приятным, а потом и приписывает ей имя русской Де-Ла-Сюзи*.

* Опыт Исторического Словаря о Российских Писателях. Стр. 235. М” (*ibidem*, ч. 29, № 7, s. 100).

²² Н. Новиков, *Опыт исторического словаря о российских писателях. Из разных печатных и рукописных книг, сообщенных известий, и словесных преданий*, Типография Академии наук, Санкт-Петербург 1772, s. [b.n.].

²³ [Н.М. Карамзин], *Отчего в России мало авторских талантов?*, „Вестник Европы” 1802, № 14, s. 120–128.

²⁴ Н.Н. Голицын, *Предисловие*, s. III.

²⁵ Д. Мордовцев, *Русские женщины нового времени. Биографические очерки из русской истории*, т. 2, *Женщины второй половины восемнадцатого века*, Санкт-Петербург 1874, s. 75.

²⁶ O relacjach w środowisku literackim daje wyobrażenie notka o Marii Pospiełowej: „В.С. Подшивалов первый способствовал развитию дарований Пospelовой. Под его надзором и при его советах она писала и стихи, и прозу и печатала их в еже-

Na przyjęty przez Makarowa system pracy nad *Materiałami do historii rosyjskich kobiet-autorów* wskazuje wprowadzone do tytułu słowo „materiały” i zawarte w notce o Natalii Titowej stwierdzenie, że nie zna on utworów tej autorki wydanych w postaci książkowej. *Materiały do historii rosyjskich kobiet-autorów* powstawały i były publikowane w czasopiśmie Szalikowa w dwóch etapach: najpierw do rąk czytelników trafiła część główna (tak właśnie zatytułowana), odzwierciedlająca stan wiedzy autora w chwili przystąpienia do pracy; następnie (pod tytułem *Dopełnienia do wydanych materiałów do historii rosyjskich kobiet-autorów*) ukazywały się materiały uzupełniające, zawierające informacje (o charakterze dopełnień, uściśleń i korekt) pozyskane przez niego od innych osób. Ta druga seria materiałów stanowiła swego rodzaju aneks do części zasadniczej (wyjściowej). Makarow nie nazwał więc swojej pracy słownikiem pisarek rosyjskich, ale dużo mniej zobowiązująco „materiałami” do przyszłego słownika, który miał ukazać się w wydaniu książkowym. Tego ostatniego celu autorowi nie udało się osiągnąć, *Materiały do historii rosyjskich kobiet-autorów* nie wyszły poza stadium roboczych „materiałów” z również roboczymi „dopełnieniami”. Stąd wynika, z jednej strony, wielokrotne sygnalizowanie przez niego niedopracowanego charakteru poszczególnych haseł (ogólniki, przypuszczenia zamiast pewników, luki, przeinaczenia, błędy), z drugiej zaś — wystosowywanie apeli do czytelników, aby podzielili się posiadaną wiedzą o życiu i twórczości rodzimych pisarek.

O tym, że apele przyniosły skutek, świadczy pojawienie się części „aneksowej”. Po raz pierwszy z taką prośbą Makarow zwrócił się do czytelników w przypisie do notki o Jekatierinie Wojejkowej, po raz kolejny — w przedmowie do pierwszego „odcinka” aneksu, zaczynającego się (jak i część właściwa) od notki o Sofii Aleksiejewnie. Dalsze partie *Dopełnień do wydanych materiałów do historii rosyjskich kobiet-autorów* tyczyły się Natalii Titowej, Jelizawiey Chieraskowej, Jekatieriny Wojejkowej, Jekatieriny Kniażniny, wreszcie (w trzecim „odcinku”) samej Katarzyny II. Lista ta jest oczywiście dłuższa. Praca Makarowa tworzyła się zatem nie tylko na oczach czytelników, ale również z ich udziałem.

Co warte podkreślenia, świadomość niekompletności posiadanych wiadomości miał także Nowikow, czemu dał wyraz w przedmowie do *Próby słownika historycznego o pisarzach rosyjskich*. Nieprzypadkowo też nazwał on swoją pracę „próbą słownika”, nie zaś „słownikiem”. Apele Nowikowa i Makarowa o przesyłanie dodatkowych informacji brzmią bliźniaczo podobnie. Można dodać, że z prośbą o nadsyłanie uzupełniających informacji i korygowanie błędów zwróci

недельных листках. [...] Херасков, Державин, Карамзин [...] сами искали знакомства Владимирской стихотворницы, и в 1801 году как бы принудили ее напечатать в Москве [...] вторично новое издание собрания сочинений [...]: *Некоторые черты природы и истины, или оттенки мыслей и чувств моих*” ([М. Макаров], *op. cit.*, „Дамский журнал” 1830, ч. 30, № 16, s. 34–35).

się Stiepan Wiengierow w *Krytyczno-biograficznym słowniku pisarzy i uczonych...* w 1889 roku²⁷, a zatem nie jest to zjawisko charakterystyczne tylko dla twórców pierwszych słowników kobiet pióra.

Powiązania między biogramami z części głównej i aneksu przybierają dwójaki charakter. Po pierwsze, mamy do czynienia więc z relacją typu „pytanie–odpowiedź”, co oznacza, że w pierwszej notce o danej pisarce Makarow przyznawał się do swojej niewiedzy w jakimś zakresie, w drugiej zaś — bogatszy o informacje uzyskane od czytelników — dokonywał uzupełnień i korekt. Wariant drugi to potraktowanie drugiej notki jako kontynuacji pierwszej, o większym stopniu szczegółowości. Z pierwszym rozwiązaniem mamy do czynienia w notce o Marii Orłowej, z drugim — w notce o Katarzynie II (chodzi o ustęp dotyczący tłumaczenia *Belizariusza* Jeana-François Marmontela).

Uzyskiwane informacje były dla autora „materiałów” ważniejsze od informatorów. Można przypuszczać, że ujawniał on ich przed czytelnikami tylko wtedy, kiedy byli osobami znanymi, rozpoznawalnymi. Z tego powodu wprowadził je do hasła o siostrach Wołkonskich²⁸, ale pominął w notce o Marii Suszkowej²⁹.

Roboczy charakter *Materiałów do historii rosyjskich kobiet-autorów* — zarówno ich części głównej, jak i „dopełnień” — uniemożliwiał czy przynajmniej utrudniał autorowi wypracowanie jednego schematu biogramu, co nie oznacza, iż biogramami nie rządzą pewne wspólne zasady. Każdy z nich zaczyna się od przedstawienia pochodzenia i sytuacji rodzinnej autorki, zasadniczą część wypełnia zarys drogi twórczej z zaznaczeniem debiutu i wyszczególnieniem najważniejszych utworów, omówione zostają wreszcie jej kontakty literackie i pozycja w środowisku pisarskim.

Porządek notek w *Materiałach do historii rosyjskich kobiet-autorów* opiera się na układzie chronologicznym. Każdą z autorek (poza Sofią Aleksiejewną) Makarow zaliczył do jednego z czterech okresów w historii literatury rosyjskiej, nazwanych „wiekiem Łomonosowa”, „wiekiem Katarzyny Wielkiej”, „panowaniem Pawła I” i „wiekiem Aleksandra”. Pierwszy był reprezentowany przez Jekatierinę Sumarokową-Kniażninę i Aleksandrę Rzewską. Do drugiego — oprócz samej Katarzyny II — zostały zaliczone: Jekatierina Daszkowa, Anna Wielia-

²⁷ С.А. Венгеров, Предисловие [dat. 4 września 1886], do: *idem, Критико-биографический словарь русских писателей и ученых (от начала русской образованности до наших дней)*, т. 1, Санкт-Петербург 1889, s. 13.

²⁸ Zob.: „Граф Дмитрий Хвостов [...] уведомляет нас, что [...] Княжны Волконские были в замужестве: [...] Катерина [...] за Сергеем Кожиным, убитым в компании против Наполеона 1807 года; [...] Анна, не за Ф.Г. Каринным, но за Генерал-Майором Грейссер” ([М. Макаров], *op. cit.*, „Дамский журнал” 1830, ч. 30, № 21, s. 121).

²⁹ Zob.: „В дополнение к трудам М.В. Сушковой [...] следует сказать, что она в 1777 г. перевела [...] Испанскую повесть: Счастливое похищение” (*ibidem*, s. 115).

szewa-Wołyncewa, Maria Zubowa, Natalia Titowa, Maria Chrapowicka-Suszkowa, Jelizawieta Chieraskowa, Jekatierina Wojejkowa, Maria Orłowa, Anna Korsakowa, Jelizawieta Niłowa i Aleksandra Chwostowa. W okresie trzecim tworzyły: Jelizawieta Ogariowa, Maria Pospiełowa i Jelizawieta Titowa. Wśród przedstawicielek czwartego znalazły się: Jelizawieta Lichariowa, Warwara Kniażnina i Maria Moskwina. Każdy okres miał oczywiście liczniejszą reprezentację. Zwykle Makarow poświęca hasło jednej autorce (zarówno w części głównej, jak i w aneksach), odstępując od tej reguły jedynie w trzech przypadkach: sióstr-pisarek (np. Natalia i Aleksandra Magnickie), kobiet z otoczenia jakiegoś znaczącego wydawcy (współpracowniczki Pawła Sochackiego: Jelizawieta Masałowa, Natalia Michajłowa, Anna Żukowa i in.), ale pod warunkiem, że nie wyrosły one na znaczące indywidualności pisarskie, a także auterek, które tworzyły przed i po zamążpójściu, a co za tym idzie — pod ich utworami widnieją dwa różne nazwiska (Maria Chrapowicka z d. Suszkowa). W tym ostatnim przypadku Makarow opatrzył drugą notkę odsyłaczem do pierwszej (z dokładnym usytuowaniem jej w strukturze pisma). Jak widać, w *Materiałach do historii rosyjskich kobiet-autorów* mamy do czynienia ze zbiorem haseł osobowych, ale i z propozycją periodyzacji historycznoliterackiej, opartej na czynnikach zarówno literackich („patronowanie” pierwszemu okresowi przez Michaiła Łomonosowa), jak również pozaliterackich (zasiadanie na tronie rosyjskim Katarzyny II, Pawła I i Aleksandra I).

Powstanie „materiałów” Makarowa stanowiło przejaw encyklopedycznych ambicji jego samego i reprezentowanej przez niego epoki, dążenia do maksymalnie pełnego i szczegółowego opisanie różnych sfer działalności człowieka, wykorzystującego również zabiegi porządkująco-systematyzujące. Takim zabiegiem było chociażby wyodrębnienie z całokształtu piśmiennictwa dorobku kobiet, a w jego ramach dokonanie podziału na epoki i pokolenia literackie. Pierwszym przedsięwzięciem nakierowanym na realizację pierwszego — ogólnego — celu nie była jednak, jak może wynikać z dotychczasowych rozważań — *Próba słownika historycznego o pisarzach rosyjskich* Nikołaja Nowikowa, ale praca Jakowa Sztelina z początku lat 60. XVIII stulecia, uwzględniająca jednak materiał z niewielkiego przedziału czasowego (literatura rosyjska od Antiocha Kantemira do Michaiła Chieraskowa) i długo pozostająca w rękopisie (doczekała się opublikowania dopiero w 1851 roku w czasopiśmie „Moskwitianin”)³⁰. W *Próbie słownika historycznego o pisarzach rosyjskich* Nowikow prezentował pisarzy i uczonych z całego okresu poprzedzającego wydanie tego dzieła, będącego „pierwszą poważną pracą z zakresu historii literatury rosyjskiej”³¹.

³⁰ Zob. Н. Здобнов, *История русской библиографии до начала XX века*, Москва 1955, s. 108.

³¹ *Ibidem*, s. 112.

W tej krótkiej charakterystyce słownika Nowikowa zostało zawarte wskazanie na jeszcze jedną cechę tamtych czasów, widoczną także w „materiałach” Makarowa, mianowicie — szerokie traktowanie pojęcia literatury, utożsamianie go z całokształtem piśmiennictwa i przedstawianie jej na tle ogólnokulturalnym. Ważne miejsce w gronie twórców słowników pisarzy rosyjskich przypadło w pierwszej połowie XIX stulecia Jewfimijowi Bołchowitinowowi, którego działania na tym polu określa się mianem „bio-bibliograficznych”³². Lata 20. XIX wieku, czyli czasy, w których Makarow pracował nad *Materiałami do historii rosyjskich kobiet-autorów*, przyniosły szereg „wyspecjalizowanych” tematycznie kompendiów bio-bibliograficznych, nastawionych na realizację drugiego — szczegółowego — celu: oprócz prac o pisarzach-starooobrzędowcach i twórcach pochodzących z poszczególnych guberni powstają wtedy dwa pierwsze opracowania pisarstwa kobiet — Russowa i Makarowa, z których miano słownika bardziej pasuje właśnie do *Materiałów do historii rosyjskich kobiet-autorów*. Rozwój historycznoliterackich kompendiów bio-bibliograficznych dokonywał się w tym czasie również w innych krajach europejskich³³.

Pozytywna opinia Golicyna o *Materiałach do historii rosyjskich kobiet-autorów* należała do odosobnionych. Większość współczesnych postrzegała bowiem Makarowa jako autora nierzetelnego, ze skłonnością do „mieszania wszystkiego i wszystkich”³⁴. Dowodów na to dostarczały również inne jego utwory. W kontekście Makarowa często pojawia się słowo „mystyfikacja”. Nie przeszkodziło to jednak późniejszym badaczom traktować jego „materiały” jako podstawowe źródło do badań nad twórczością literacką kobiet, do tego stopnia, że — jak Władimirowi Kałłaszowi w *Drobiazgach historyczno-literackich* — zdarzało im się powtarzać w sposób dosłowny całe ich fragmenty³⁵. *Materiały do historii rosyjskich kobiet-autorów* figurują w bibliografii przedmiotowej pod biogramami pisarek w trzypięciowym *Słowniku pisarzy rosyjskich XVIII wieku* wydawanym pod redakcją Aleksandra Panczenki w latach 1988–2010³⁶.

³² *Ibidem*, s. 198–204.

³³ Por. E. Aleksandrowska, *Historycznoliterackie kompendia bio-bibliograficzne z zakresu staropolszczyzny i Oświecenia*, w: *Dokumentacja w badaniach literackich i teatralnych*, pod red. J. Czachowskiej, Wrocław 1970, s. 9–35.

³⁴ Письма к И.И. Дмитриеву, „Русский архив” 1869, кн. 1, s. 642 (list Piotra Wiaziemskiego z 13 grudnia 1835).

³⁵ В.В. Каллаш, *Историко-литературные мелочи*, „Русский архив” 1901, № 6, s. 241–254.

³⁶ *Словарь русских писателей XVIII века*, ред. А.М. Панченко, т. 1, Ленинград 1988, т. 2, Санкт-Петербург 1999, т. 3, Санкт-Петербург 2010.

Bibliografia

- Aleksandrowska E., *Historycznoliterackie kompendia bio-bibliograficzne z zakresu staropolszczyzny i Oświecenia*, w: *Dokumentacja w badaniach literackich i teatralnych*, pod red. J. Czachowskiej, Wrocław 1970.
- Венгеров С.А., *Критико-биографический словарь русских писателей и ученых (от начала русской образованности до наших дней)*, т. 1, Санкт-Петербург 1889.
- Голицын Н.Н., *Библиографический словарь русских писательниц*, Санкт-Петербург 1889.
- [Голицын Н.Н.], *Список русским писательницам (1759–1857)*, „Молва” 1857, №№ 28–30, 32–35.
- „Дамский журнал” 1833, ч. 42, № 24; ч. 44, № 47, гес. О. Крюкова, Донец. Повесть в стихах, Москва 1833.
- Жихарев С., *Записки современника. Дневник студента. Дневник чиновника*, ред. С.Я. Штрайх, т. 1, Москва 1934.
- Здобнов Н., *История русской библиографии до начала XX века*, Москва 1955.
- Императрица Екатерина Вторая, *российская писательница*, „Дамский журнал” 1833, ч. 41, №№ 1–3, 11.
- Каллаш В.В., *Историко-литературные мелочи*, „Русский архив” 1901, № 6.
- [Карамзин Н.М.], *Отчего в России мало авторских талантов?*, „Вестник Европы” 1802, № 14.
- Кауфман И.М., *Русские биографические и биобиблиографические словари*, Москва 1955.
- Книжкин Н. [właśc. Н.Н. Голицын], *Словарь русских писательниц. 1759–1859*, „Русский архив” 1865, № 12.
- Козлов В.И., *Письма к К. П.И. Шаликову*, „Дамский журнал” 1830, ч. 30, №№ 14–15.
- Лисовский Н.Н., *Русская периодическая печать 1703–1894 гг. (Библиография и графические таблицы)*, Санкт-Петербург 1895.
- [Макаров М.], *Материалы для истории русских женщин-авторов*, „Дамский журнал” 1830, ч. 29, №№ 1–3, 7, 10, 13; ч. 30, №№ 15–19, 21, 25; ч. 31, №№ 27, 29–30, 39; ч. 32, № 51/52. — Jw. 1833, ч. 44, № 51/52.
- Михайлова Н.И., *Шаликов Петр Иванович*, w: *Русские писатели. XIX век. Биобиблиографический словарь. В двух частях*, ред. П.А. Николаев, ч. 2, Москва 1996.
- Мордовцев Д., *Русские женщины нового времени. Биографические очерки из русской истории*, т. 2, *Женщины второй половины восемнадцатого века*, Санкт-Петербург 1874.
- Новиков Н., *Опыт исторического словаря о российских писателях. Из разных печатных и рукописных книг, сообщенных известий, и словесных преданий*, Типография Академии наук, Санкт-Петербург 1772.
- Письма к И.И. Дмитриеву*, „Русский архив” 1869, кн. 1.
- [Руссов С.В.], *Библиографический каталог российским писательницам*, Санкт-Петербург 1826.
- Словарь русских писателей XVIII века*, ред. А.М. Панченко, т. 1, Ленинград 1988, т. 2, Санкт-Петербург 1999, т. 3, Санкт-Петербург 2010.
- Степанов В.П., *Макаров Михаил Николаевич*, w: *Русские писатели 1800–1917. Биобиблиографический словарь*, ред. П.А. Николаев, т. 3, Москва 1994.

Хвостов [Д.], *Эпитафия Анне Петровне Буниной*, „Дамский журнал” 1830, ч. 29, № 4.

Шпилевская Н.С., *Описание войны между Россией и Швецией в Финляндии в 1741, 1742 и 1743 годах*, Санкт-Петербург 1859.

Magdalena Dąbrowska

**About the forgotten source for the studies on the literary output
of the Russian women writers in the Enlightenment period
(reconstruction of the concept and stages of working on the first
dictionary of the women writers in Russia)**

(summary)

The article presents the conception of the *Materials to the history of the Russian women writers* by Mikhail Makarov (published in the periodical “Damskij zhurnal” 1830, 1833), including the structure (main part and annex), contents of the entries (time frames, sources of the information, mistakes etc.) and the reception in the 19th century (criticism for the mistakes). The interpretive context are the *Bibliographical catalogue of the Russian women writers* (1826) by Stepan Russov, *Biographical dictionary of the Russian women writers* (1889) by Nikolai Golitsyn and other texts on the women writers (among others Catherine II) published in the periodical “Damskij zhurnal”.

Keywords: periodical, woman writer, Enlightenment, Russia, dictionary, Mikhail Makarov, Materials for the history of the women writers

Słowa kluczowe: czasopismo, pisarka, oświecenie, Rosja, słownik, Michaił Makarow, Materiały dla historii rosyjskich kobiet-autorów